

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

nog verwachtingsvol en met een opgewekt gevoel verlaten.

Literatuur

FONAGY, P., LUYTEN, P., ALLISON, E., & CAMPBELL, C. (2017). What we have changed our minds about: Part 2. Borderline personality disorder, epistemic trust and the developmental significance of social communication. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 49, 1-12.

Bien fait

Verslag van

Middagsymposium Neuropsychoanalyse
 <Onderzoek en praktijk>
 [Den Haag, 19 juni 2018]

MARCEL SCHMEETS

Op dinsdag 19 juni 2018 vond het middagsymposium Neuropsychoanalyse plaats waarin de resultaten tot nu gepresenteerd werden van de eerste twee door ZonMw gefinancierde wetenschappelijke neuropsychoanalytische onderzoeken van Nederlandse bodem. Het betreft hier onderzoek gefinancierd door een speciaal daartoe opgezet fonds, het Neuropsychoanalyse Fonds, mogelijk gemaakt dankzij een particuliere gift van de heer Frits Bienfait. Deze heeft met niet aflatend enthousiasme gedurende meerdere jaren getracht neurowetenschappelijk onderzoek naar psychoanalytische concepten van de grond te krijgen. In 2012 lukte het hem ZonMw te interesseren. Het ingestelde Fonds Neuropsychoanalyse financiert twee projecten die lopen van 2012 tot 2020. Het eerste project betreft een onderzoek naar de rol van schaamte in relatie tot remslaap bij slapeloosheid, uitgevoerd aan het Nederlands Herseninstituut, door Rick Wassing (promotoren Eus van Someren en Frans Schalkwijk), het tweede project betreft

een onderzoek naar de mediërende rol van de gehechtheid op de functionaliteit na stressinductie van hersengebieden betrokken bij obsessieve-compulsieve stoornis, uitgevoerd door Wieke van Leeuwen, psychiater in opleiding, aan de afdeling Psychiatrie van het UMC Amsterdam (promotoren Hein van Marle en Damiaan Denys). Bij beide onderzoeken werden psychoanalytici uitgenodigd hun bijdrage te leveren.

Het programma van de middag was ambitieus: na de opening door Jeroen Geurts, voorzitter van ZonMw, werden niet alleen beide onderzoekers in de gelegenheid gesteld hun onderzoek te presenteren, ook hield Patrick Luyten er een inleidende lezing, werden er twee coreferaten gepresenteerd door respectievelijk Nelleke Nicolai en Daniël Helderman, en werden beide onderzoeken van commentaar voorzien door een panel bestaande uit een ervaringsdeskundige (Victor Beffers), een psychoanalytisch onderlegde journalist/historicus (Arthur Eaton) en een psychotherapeut (Bas de Mol). Dit allemaal onder het vaardige voorzitterschap van Frans Schalkwijk.

Patrick Luyten presenteerde zijn neurowetenschappelijk onderzoek naar borderlinestoornissen. Zijn positie is bekend: niet het bewijzen van het gelijk van Freud motiveert hem tot dit type onderzoek en ook niet de wens om psychoanalytische concepten te onderbouwen met neurowetenschappelijk inzicht. Zijn invalshoek is de vraag hoe de neurowetenschappen de subjectieve wereld van de borderlinepatiënten kunnen verhelderen. De idee, oorspronkelijk ook door Freud geopperd, dat de slaap en vooral de droom de emotionele verwerking van onze dagelijkse ervaringen bevordert, wordt door hedendaags wetenschappelijk onderzoek bevestigd. Dit onderzoek behelst echter vooral de basale emoties, zoals angst en boosheid. Zelfbewuste emoties, zoals schuld, schaamte en vernedering, werden tot nu minder onderzocht.

En hiermee doet de psychoanalyse zijn intrede. Eus van Someren, hoofd van de

afdeling Slaap en Cognitie van het Nederlands Herseninstituut van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen en hoogleraar integratieve neurofysiologie aan de VU, bij verhindering van de onderzoeker Rick Wassing, opende zijn lezing met de constatering dat de bijdrage van Frans Schalkwijk zijn denken veranderd heeft. Hij meent dat de resultaten van deze samenwerking tot nu uitermate verrassend zijn. Insomnie, het subjectieve gevoel van slape-loosheid, blijkt eerder te gaan om rusteloze slaap, met verminderde remslaap. Verwacht mag worden dat indien de remslaap de emotieverwerking bevordert, slape-loosheid gepaard gaat met verminderde emotieverwerking.

Mensen met een slaapstoornis bleken inderdaad schaamte, opgeroepen door zichzelf terug te horen na het meezingen bij een karaoke-opname, minder goed te verwerken, waardoor ze meer dan anderen in een toestand van *hyperarousal* bleven. Maar, minstens zo interessant, bij hen bleken herinneringen aan schaamte-ervaringen uit het verleden net zo veel onrust op te roepen als de nieuwe (karaoke)schaamte-ervaring, terwijl voor goede slapers de schaamtevolle herinneringen veel minder emotionele betekenis hadden. Nelleke Nicolai bracht in haar gedegen commentaar naar voren dat schaamte altijd een interpersoonlijk fenomeen is, waarvan de wortels teruggaan tot in het tweede levensjaar, direct gekoppeld aan de ontwikkeling van het Zelf. Waar schuld verwijst naar wat je gedaan hebt, verwijst schaamte naar wie je bent! Meer basaal dus. Mede door haar commentaar zorgde de daarop volgende discussie voor verdieping van het thema.

Aan Wieke van Leeuwen de ondankbare taak om een specifieke psychiatrische stoornis, de obsessieve-compulsieve stoornis (OCD), waarin vooral de cognitief-gedragsmatige invalshoek opgeld doet, te verbinden met psychoanalytische concepten. Ervan uitgaande dat compulsief gedrag bij onveilige

gehechtheid gezien kan worden als coping-gedrag, maakt zij onder andere gebruik van de *Experience in Close Relationship Scale* (ECR), die vooral focust op twee subschalen van gehechtheid, te weten angst en vermijding. Zowel de MRI-resultaten (Magnetic Resonance Imaging; voor meting lokale functionaliteit) als die met DTI (Diffusion Tensor Imaging; voor meting connectiviteit) laten geen significante verschillen zien in activiteit van relevante delen van het brein. Het gebrek in haar onderzoek aan zinvol en adequaat te interpreteren resultaten leek ook de onderzoeker te verontrusten. Daniël Helderma koos in zijn commentaar voor een weliswaar voor de hand liggende, echter in zijn uitwerking opvallend creatieve metafoor voor de OCD: 'Wie bezig is, kan niet stil blijven staan'. Kunnen we stilstaan bij de vroege ervaringen uit de preverbaal periode? Zijn de handelingen bij OCD 'woordeloze bezweringen van onbenoembare, in psychologisch opzicht levensbedreigende angsten'? Helderma leverde hiermee een zinvolle psychoanalytische bijdrage.

De integratie van beide werelden, de onderzoekswereld en de wereld van de psychoanalyse blijkt steeds weer een intellectuele 'tour de force'. Het beste lijkt het te lukken bij het slaaponderzoek waar de betrokkenen persoonlijk ook goed met elkaar overweg lijken te kunnen. De meerwaarde die dit met zich meebrengt was goed zichtbaar.

Het ontbreken van een gedegen psychoanalytische inbreng in het wetenschappelijke onderzoek naar de rol van gehechtheid bij OCD wreekt zich echter. De gepresenteerde psychoanalytische ideeën bleven oppervlakkig en het gebruik van de begrippen uit de gehechtheidstheorie was duidelijk niet doorleefd. Dit is de onderzoekers niet aan te rekenen, daar zij immers geen gedegen psychoanalytische scholing hebben gehad. Een gemiste kans. Jammer, ondanks de betrokkenheid van een psychoanalyticus.

Al met al was het een leerzame middag met mooie lezingen. Een eerste poging om in

ons land de zo diverse werelden van neurowetenschappen en psychoanalyse bijeen te brengen. Bemoedigend was dan ook dat bij de afsluiting van het middagsymposium. Jeroen Geurts aankondigde dat ZonMw dit type onderzoek na afloop van de huidige lopende onderzoeken wil voortzetten. We zien ernaar uit.

Over verdringing en verdediging

Verslag van

19^e Internationale Neuropsychoanalytische
Congres (NPSA)
[Mexico-City, 31 augustus-2 september 2018]

DIRK OLEMANS

Het 19^e Internationale Neuropsychoanalytische Congres vond in 2018 plaats in Mexico City en bestond, zoals elk jaar, uit een drie-daagse confrontatie van neurowetenschappers, psychoanalytici en filosofen over een welbepaald, psychoanalytisch relevant, thema. Dit jaar onder de titel 'Verdringing en verdediging', metapsychologisch kernstuk uit Freuds leer. De structuur van deze zomerse congressen is steeds dezelfde. Men begint met een *Educational Day* die ertoe dient om oningewijden wegwijs te maken in het complexe domein van de hersenwerking in verhouding tot psychoanalytische begrippen. Op deze *Educational Day* wordt meestal de inzet van het congres duidelijk. Het hoofdcongres opent dan dezelfde avond en strekt zich vervolgens uit over nog twee verdere congresdagen.

Vanaf het 4^e Internationale Congres in Rome (2004) ben ik een trouwe congresganger en woonde alle congressen bij, afwisselend aan beide zijden van de Atlantische oceaan. Men evolueerde in de loop der jaren naar een

formule waarbij de psychoanalyse als heuristische leidraad functioneert voor hersenonderzoek en waarbij vervolgens ook de betekenis onderzocht wordt van dit hersenonderzoek voor de psychoanalytische begrippen zelf. Om deze in mijn ogen principieel succesvolle formule ook effectief succesvol te maken, moeten beide disciplines erover waken hun begrippenstelsel 'zuiver' te houden en zich — paradoxalerwijze — juist niet te zeer te laten 'besmetten' door de andere discipline in de loop van de dialoog, zodat de spanning blijft bestaan. Dit kan alleen lukken wanneer er voldoende sterke sprekers staan aan beide zijden. Het accent lag dit jaar op het hersenonderzoek, weliswaar vanuit psychoanalytisch kader, maar een spreker die dit kader nog eens extra toelichte had er voor mij nog bij gemogen. Laat me hieronder kort enkele belangrijke interventies van het congres belichten. Als tweede spreker van de *Educational Day* kwam Oliver Turnbull (Bangor University) aan het woord die in zijn betoog enkele voorname bakens uitzette. Wanneer we spreken van 'verdringing', dan is het neuropsychologische correlaat hiervan het 'geheugen', met zijn onderscheid tussen het 'declaratieve' (in woorden uitdrukbaar) en het 'niet-declaratieve' geheugen. Binnen het declaratieve geheugen onderscheidt men het semantische en het episodische of biografische geheugen (*episodic memory*, EM). Het niet-declaratieve geheugen bevat onder meer het procedurele geheugen en het op emoties gebaseerde geheugen (*emotion based memory*, EBM). In verband met dit laatste trok Turnbulls eigen onderzoek bij demente patiënten de aandacht. Hieruit blijkt dat deze wel degelijk en even goed als 'normaal' kunnen leren op basis van emoties. Gesterkt door dit inzicht, werden dementen in psychoanalytische psychotherapie genomen, met duidelijk succes.¹ Dit leidt dan weer omgekeerd tot de interessante gedachte dat het biografische geheugen misschien niet zo belangrijk is voor de verandering die psychoanalytische psychotherapie meebrengt.